

Osmanlı'nın Son Döneminde Kadın

Woman in The Last Period of The Ottoman Empire

Betül Erken¹

*Osmanlı Kadın Hareketi,
Serpil Çakır,*

5. Baskı, Metis Yayıncılık, İstanbul-2016, 456 s.

Osmanlı Devleti'nde yenileşme hareketleri, sosyal bilimler alanında bir çok açıdan ele alınan önemli konulardan biridir. Bu döneme dair askeri ve eğitim alanında yapılan yenilikler, Batılılaşma, milliyetçilik gibi başat konular erkek egemen bir dille ele alınırken kadınlara ve kadın hareketlerine dair konular ya hiç gündeme gelmiyor ya da oldukça sığ kalıyordu. Bu noktada Serpil Çakır'ın kaleme aldığı *Osmanlı Kadın Hareketi* adlı çalışma, dönemin kadın ve kadın hareketlerini merkeze almasıyla, literatürde önemli bir boşluğu doldurmaktadır. Serpil Çakır, ilk olarak 1991 yılında doktora tezi olarak sunduğu çalışmasında, toplumsal hareketlerde kadının pasif bir tutuma sahip olduğu genel yargısına karşın, kadının toplumsal dönüşüm sürecini ortaya koymayı amaçlamıştır. Bu çalışma aslına sadık kalınarak 1993 yılında kitap olarak yayımlanmış, 2011 yılında ise aradan geçen 20 yılda ortaya çıkan literatür de dikkate alınarak 3. baskıda genişletilmiştir.

Kitap, 1913-1921 yılları arasında yayımlanan *Kadınlar Dünyası* dergisini merkeze alarak, Osmanlı'daki kadın hareketlerine mercek tutmaktadır. Kadın hareketleri Avrupa'da 19. yüzyıl boyunca gelişerek aktif bir hale gelmeye başlamıştır. Serpil Çakır, bu gerçekten yola çıkarak, Osmanlı'da da benzer bir sürecin yaşanıp yaşanmadığı sorusuna yoğunlaşmış ve geniş bir kaynak ve arşiv taramasından sonra *Kadınlar Dünyası* dergisine ulaşmıştır. Dergi, o dönemin kadınlarına, kadın hareketlerine ve kadınların hak mücadelesine dair geniş bir bilgi hazinesi sunmaktadır. Bu dergiyi ilk keşfeden kişi olarak öncü bir çalışma sunan Çakır, daha önceden böyle bir derginin keşfedilememesinin sebeplerini araştırmacıların özgün kaynaklardan değil, çoğu ikincil olan az sayıdaki kaynağı sürekli yinelemelerinde ve Cumhuriyet'le gelen tarihsel kopuşun geçmişin unutulmasında yaptığı etkiye bağlamaktadır.

Çakır, dergideki yazı ve mektupları yani kadınların sözlerini günümüze taşımayı amaçlamaktadır. Bunu yaparken de izlediği yöntem olarak siyaset biliminin diğer bilimlere nazaran daha az tutucu yanından faydalanmakta, feminist tarihçilerin yaptığı gibi tarihi kadınlar lehine okumakta ve kitap boyunca bu yaklaşımını hissettirmektedir. Eserde bir kadın hareketi tarihi ortaya koymak istediğini belirten Çakır, bunu diğer konuları dışarıda bırakarak sadece o dönemin kadınlarının kalemi üzerinden yapmaya çalışmaktadır.

¹ Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Din Sosyolojisi Bölümü Doktora Adayı.

“Erkek Tarihinden Kadın Tarihine” başlıklı ilk bölümde öncelikle tarih bilimi eleştirisi yer alır. Öznesi erkek olan geleneksel tarih anlayışı kurguyu daima erkek üzerinden işler. Kadınların geleneksel tarihi bilgi ve kaynaklar içerisinde yok denecek kadar az oluşu, geleneksel tarih yazıcılığının erkeklerin tarihsel deneyimleri üzerine odaklanmasından kaynaklanmaktadır. Tarihi kaynaklarda çoğu zaman erkekler toplumsal gelişme ve değişmelerde aktif rol alır, kadın ise sahnenin dışına itilir. Evlilik, annelik ve ev işleri gibi kadınlıkla ilişkilendirilen tüm işler tarih dışı sayılmaktadır. Kadın tarihi çalışmaları, kendi geçmişimize ait bilgilerin aydınlığa kavuşturulması açısından büyük önem teşkil etmektedir. Önemlidir, çünkü kadınların tarihteki rollerini ortaya çıkartmaktadır. Kadınların üniversite eğitimi alamamaları ve okur yazar olamamaları onlardan geriye çok az belge kalmasına yol açmıştır. Kadınlar, şimdiye dek erkeklerin bahsettiği ölçüde tarihi kaynaklarda yer alabildikleri için kimi zaman dışlanan figür olmakta, kimi zaman melek veya şeytan olarak dikotomik temsillere maruz kalmaktadırlar. Çakır’a göre kadınların geçmiş yaşantılarını gün yüzüne çıkartmak için kadın tarihi araştırmalarında yapılması gereken şey, olayların arkasındaki görünmeyen başat rollerin araştırılmasıdır. Kadının tarih içindeki konumunun anlaşılabilmesi için sadece erkeği değil kadını da özne olarak değerlendiren çalışmalar gerekmektedir.

Eserin ikinci bölümünde yazar Osmanlı kadın hareketi üzerine genel bir çerçeve çizmektedir. Bu bölümde öncelikle dünyadaki kadın hareketlerine değinen Çakır, daha sonra Osmanlı kadın hareketleri üzerinde durmaktadır. Fakat “dünyadaki kadın hareketleri” olarak genellediği örnekler, esasında Batı Avrupa ve Amerika ile sınırlıdır. Bu noktada diğer kıtalarda yaşayan kadınların durumu hakkında soru işaretlerine cevap bulunamamaktadır. Yazar, burada, ilk defa Fransız devrimiyle kitleli olarak tarih sahnesine çıkan kadınların sanayi inkılabı ve kapitalist sistemin etkileriyle yaşanan baskılar ve sorunlara karşılık içinde yaşadıkları ülkenin koşullarına göre farklı isyanlara sürüklendiklerini belirtilmektedir. Osmanlı’da da 19.yüzyılda bir çok alanda yapılan değişiklikler Osmanlı kadınına etkilemiş ve kadının konumu modernleşmeyle birlikte yeniden yapılanmaya başlamıştır. Özellikle Avrupa’da yaşanan kadın hareketleri ve kadınların hak taleplerinin karşılık bulması, Osmanlı kadınına da annelik ve eş rolleri dışında başka rollere sahip olabileceğini fark etmesini sağlamıştır. Toplumsal yaşama katılmak isteyen kadınlar, bunu şu şekilde izah etmiştir: “Bizim fikrimize göre, mevk-i ictimâiyeye malik olmak demek hayatına sahip olmak, hürriyet ve mesuliyet-i ikdisâdiyyeyi ihraç eylemek, izdivaca ne yaptığını bilerek ve kime vardığını anlayarak muvafakat etmek, kocasının evine çarşıdan ısmarlanmış koyun gibi götürülmemektir.” (s. 234)

Osmanlı kadınları kendilerini ilk defa basın yoluyla ifade etmişlerdir. 2. Meşrutiyet, kadın dergilerinin arttığı dönem olarak ele alındığında hem kadınlığa hem de kadınlara ait azımsanmayacak sayıda dergi karşımıza çıkmaktadır. Aynı dönemde kadın dernekleri de sosyal ve siyasal alanlarda faaliyet göstermeye başlamıştır. Kadının toplumsal alanda faaliyet göstermeye başlaması erkekler tarafından sorun olarak karşılanmış, bazı çevreler tarafından kadınların yazı yazıyor oluşu dahi “kıyamet alâmeti” olarak yorumlanmıştır. Çakır, bu döneme dair bugünden baktığımızda anlaşılması

zor olabilecek örnekleri dergiden alıntılararak günümüze taşımıştır. Örneğin, kızının yazı yazdığını gören bir anne defteri alıp yırtmış, kadınların okumak-yazmakla işinin olmadığını, bunun erkeklere ait bir alan olduğunu söylemiştir. Başka bir örnekte, dedesi hat yazarken özenen torunun kendisinin de yazmak istediğini ifade etmesi kıyamet alâmeti olarak görülmüştür. Çakır, bu dönemde kadınların toplum içinde daima olumsuz muameleye maruz kaldığını birçok örnekle göstermek istemiştir. Öyle ki, ortaya koyduğu tek yönlü yaklaşım, Osmanlı'da kadının yeri ve konumuna dair başka kaynaklara yönelme ihtiyacını doğurmaktadır.

Kitabın üçüncü bölümü araştırmanın esas kısmını oluşturmaktadır. Çakır, Osmanlı kadın hareketini Kadınlar Dünyası dergisi üzerinden işlemekte ve kadın kimliğindeki değişimleri araştırma konusu edinmektedir. Dergi, toplumun farklı kesimlerinden gelen mektupları yayımladığı için Osmanlı kadınına dair genel bir bakış açısı kazandırmaktadır. Derginin esas amacı kadının sesini duyurmak ve hak mücadelesini yürütmesine yardımcı olmaktır. Üzerinde en çok durulan konu ise erkeklerle kadınların eşit haklara sahip olduğu hususudur. Üçüncü bölüm boyunca oldukça kısa eklemeler yapan Çakır, sözü çoğunlukla dergiye yazılan yazılara ve mektuplara bırakmıştır.

Çakır, dergide yer alan yazıları Hukuk, Toplumsal Yaşam, Giyim, Aile, Eğitim, Çalışma Yaşamı şeklinde farklı konulara göre sınıflandırmıştır. Her bir konu, o dönemin kadınlara yaklaşımını, kadınların bu duruma bakışını ve mücadelesini yansıtır. Konu başlıkları altında daima problemler durumu olduğu dikkat çekmektedir. Feminist bir yaklaşımla kadınların hiçbir hakka sahip olmadıkları, toplumsal yaşamdan dışlandıkları, aile hayatında mutsuz oldukları, şiddete maruz kaldıkları ve eğitim hakkına sahip olamadıkları gibi sorunlar etrafıca işlenmiştir. Ardından da kadınların artık aynı düzeni sürdürmeyeceklerini, yeni bir sisteme ihtiyaç duyulduğunu ve bunun için mücadele etmek gerektiğini vurgulayan yazılara yer verilmiştir.

Kadınlar Dünyası dergisini diğer dergilerden ayıran en temel özellik, yayıma hazırlayanların ve yazar kadrosunun tamamen kadınlardan oluşmasıdır. Bu özel bir tercihtir onlar için. Zira, kadın sorununun çözümünde feminizmin öncülük edeceği bir kadın inkılabını öngörmektedirler. Kadınların el ele vererek bir inkılâp gerçekleştirmeleri yönünde söylemlere sahip olan dergi yazarları, ancak bu sayede içinde buldukları “bedbaht” halden kurtulmanın mümkün olacağını vurgulamışlardır. Öte yandan, dergide bu feminist tutuma karşı çıkan, feminizmin Batı ürünü olduğu ve İslâm'a uygun olmadığını belirten aksi görüşteki mektuplara da yer verilmiştir. Buna karşılık dergi yazarları, aslında İslâm'ın yanlış tefsir edildiğini ve peygamber döneminde kadınların da yönetime katıldıklarını belirten görüşlere değinmişlerdir.

Yazarın belirttiğine göre, Batı'da yer alan her türlü kadın hareketi, dergi yazarları tarafından takip edilmiş ve Batılı kadının elde ettiği haklara Osmanlı kadınında sahip olmasını talep etmişlerdir. Eşitliğin sağlanması için kadının çalışma hayatına girmesi gerektiği, bunun için de eğitim almanın şart olduğu en sık yazılan konulardan biri olmuştur. Batı'nın bir medeniyet olarak bütünüyle alınması taraftarı olan dergi ya-

zarlarının, dönemin yaygın yaklaşımı olan Batılılaşma temayülünden etkilendikleri açıktır. Ancak Çakır, eserinde Osmanlı kadın hareketleri dışında bir konuya girmekten imtina ettiği için, okuyucu toplumsal arkaplanın etkilerini o dönemi bildiği ölçüde anlayabilecektir.

Çakır, Osmanlı kadınlarının kendi konumlarına dair harekete geçtiği dönemi 2. Meşrutiyet sonrası olarak belirlemiştir. “Tüm bu değişimler, o zamana dek yalnızca ev içinde anne ve eş rolleriyle sınırlanmış olan kadına da yansımış; kadın, toplumsal yaşamda farklı bir statü kazanmak amacıyla taleplerde bulunmaya başlamıştır.” şeklindeki yorumu Meşrutiyet öncesi kadının bu şekilde sınıflandırdığını göstermektedir. Oysa ki eserinde Fatma Aliye'den yaptığı bir alıntıda 15. yüzyılda yaşamış Suyûtî adlı müslüman bir tarihçinin bugünkü profesörlük düzeyinde yüze yakın kadın müderris ve tekke şeyhinden söz ettiğini belirten Çakır, kadınların aktif rolüne dair bu tür bilgileri göz ardı ederek 2. Meşrutiyet vurgusuna yer vermiştir. Kanaatimizce yazarın bu tercihi, kadın etkinliğinin kitlesel boyuta ulaşması ile açıklanabilir. Ayrıca, bu tercih, eserin İslâm'a dair diğer bölümlerinde de gözlenebileceği üzere, yazarın oryantalist yaklaşımıyla da ilintilidir.

Aslı Osmanlı Türkçesi'yle kaleme alınan *Kadınlar Dünyası* dergisini, daha rahat anlaşılmasını sağlamak için, günümüz Türkçesine çeviren yazar, çalışmasını yaptığı dönemde teknik eksikliklerden ötürü derginin nüshalarını kopyalayamamış ve bütün sayıları tek tek kaleme almak durumunda kalmıştır. Öncü bir çalışmaya sahip olmanın bedelini zorlu çalışma şartlarıyla ödemiştir. Bir araştırma sorusunun cevabını aramak üzere yola çıkan Çakır, kadın tarihi alanında nitelikli bir çalışma ortaya koymuştur. Dönemin kadın algısı ve kadına yaklaşımına dair bir çok detayı içinde barındıran kitap, son yüzyılda kadınlığa dair birçok şeyin değiştiğini görmek açısından önemlidir.

Kadınlar Dünyası dergisinden aktarılan çeşitli fotoğraflar, kadın hareketini somut olarak göstermesi açısından kitabı zenginleştirmiştir. O dönemin giyim kuşamını görmek, dönemin kadın düşüncesi ve yaşayışına dair fikir vermektedir. Kimi kadınlar Batı tarzı kıyafetleri tercih ederken kimileri de Osmanlı kültürünü yansıtmaya devam etmiştir. Bu sebeple kadınlar arası giyim kuşam konusunda bir tür sentez yapıdan söz edilebilir.

Osmanlı Kadın Hareketi sadece akademik amaçla okunacak bir kitap değil, aynı zamanda konuya ilgisi olan herkesin merakla okuyabileceği nitelikte bir kitap olma özelliği taşımaktadır.